

УДК 811.161.3'22'42

Марыя Аляксееўна Салаўёва, к. філал. н.

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь

эл. пошта: salauyova@mail.ru

Maria Alexeevna Soloviova, Cand. of Sc. (Philology)

Minsk State Linguistic University, Minsk, Belarus

e-mail: salauyova@mail.ru

РЭАЛІЗАЦЫЯ КАГНІТЫЎНАЙ АПАЗІЦЫ «СВОЙ – ЧУЖЫ» Ў БЕЛАРУСКАМОЎНЫМ МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ

Даклад прысвечаны аналізу таго, як кагнітыўная апазіцыя «свой-чужы» рэалізуецца ў мастацкім дыскурсе на працягу сучаснага перыяду развіцця беларускай мовы ў залежнасці ад сацыякультурных варункаў і катэгорыі суб'ектнасці.

Ключавыя словы: канцэптуалізацыя, кагнітыўная апазіцыя, мастацкі дыкурс, катэгорыя суб'ектнасці, сэнсава-каштоўнасная трансфармацыя

REALISATION OF THE COGNITIVE OPPOSITION “FRIEND OR FOE” IN BELARUSIAN FICTIONAL DISCOURSE

The paper is dedicated to the analysis of how the cognitive opposition “friend or foe” is realised in the fictional discourse of the modern period of the Belarusian language development depending on the social and cultural circumstances and the category of subjectivity.

Key words: conceptualisation, cognitive opposition, fictional discourse, category of subjectivity, value and meaning transformation

Мэтай праведзенага даследавання было высветліць, у якой ступені канцэптуалізацыя як здольнасць фарміраваць сімвалічныя структуры (Дж. Лакаф) можа быць даследаваная на аснове канцэптуальнага, кантэкстуальнага аналізу мастацкага дыскурсу ў межах кагнітыўна-дыскурсіўнага падыходу (А. С. Кубракова). Вядома, што адным з вынікаў канцэптуалізацыі досведу з’яўляецца фарміраванне канцэптаў, якія могуць трактавацца як кванты перажываемых ведаў (У. І. Карасік), ментальныя ўтварэнні гештальтнага тыпу (А. С. Кубракова). Пры гэтым сцвярджаецца, што канцэпты з’яўляюцца элементамі буйнейшых кагнітыўных структур: фрэймаў, сцэнараў, кагнітыўных мадэляў, канцэптуальных метафар (М. Джонсан, Дж. Лакаф). Гэта значыць, што інтэрпрэтацыя лексем, прэцэдэнтнага феномену, вобраза, прапазіцыі, якія вербалізуюць канцэпт, падразумявае веданне не толькі асноўнага семантыка-прагматычнага значэння, але і больш складанае трактаванне з апорай на стэрэатыпныя сацыякультурныя і лінгвакультурныя ўяўленні, зафіксаваныя ў буйных кагнітыўных структурах.

У кагнітыўнай лінгвістыцы мяркуецца, што сеткі ўзаемазвязаных канцэптаў, фрэймаў, сцэнараў аб’ядноўваюцца не толькі семантычна, але і з пункту гледжання аксіалагічнай афарбоўкі, задаваемай метафарычна (М. Джонсан, В. К. Ірысханава, Дж. Лакаф, Р. Лэнекер). Сярод такіх канцэптуальных метафар, якія накіроўваюць наратыў, для англа-амерыканскай лінгвакультуры, напрыклад, вылучаецца метафара «нацыя – гэта сям’я». Можна дапусціць, што гэты прапазіцыянальны выраз уяўляе сабой сэнсава-каштоўнасную кампрэсію пэўнай карціны міра. Але відавочна, што, каб прызнаць універсальны характар такой кагнітыўнай структуры, па-першае, павінны быць дакладна вызначаныя яе кампаненты, а па-другое, яны павінны рэфэрэнтна суадносіцца з адпаведнымі экстэнсіяналамі на акрэсленым этапе развіцця моўнага калектыву. Такая задача рэалістычная для мастацкага беларускамоўнага дыскурсу ХХ–ХХІ ст., але можа быць праблематычнай для больш ранніх перыядаў, якія ўваходзяць у сучасны этап развіцця беларускай мовы. Таму мы прапануем звярнуцца да архетыпічнай (Д. Гудкоў, М. Каўшова, Ю. С. Сцяпанаў) канцэптуальнай апазіцыі «свой-чужы», якая вылучаецца для лінгвістычнага аналізу ў семіётыцы (Вяч. Ус. Іваноў, Ю. М. Лотман, Ю. С. Сцяпанаў, У. М. Тапароў).

Паводле Вяч. Ус. Іванова і У. М. Тапарова, семіятычная мадэль свету «свой-чужы» можа рэалізоўвацца ў дыскурсе праз актуалізацыю этнічнай (прадстаўнікі розных этнасаў), сацыяльнай (мужчына-жанчына) інтэрпрэтацыі гэтага канцэптуальнага супрацьпастаўлення, а таксама размежавання ў плоскасці «чалавечы»-«нечалавечы» (чалавек-чорт). Аналіз вербалізацыі адпаведных канцэптаў у мастацкім дыскурсе паказвае, што прыналежнасць да «свайго» ці «чужога» вызначаецца лінгвакультурнымі і сацыякультурнымі стэрэатыпамі, характэрнымі для часу напісання твора і катэгорыяй суб’ектнасці, якая дэтэрмінуе фокус актуалізацыі даследуемых канцэптаў у рамках

згаданай архетыпічнай кагнітыўнай мадэлі. Так, з канца XVIII да пачатку XX ст. «сваімі» з’яўляюцца *мужчына* (вобразы селяніна, шляхціча, мужыка-беларуса, паэта, кніжніка), *вясковыя дзяўчаты*, *жанчыны* як дэкаратыўны элемент этнакультуры і патэнцыйныя ўдзельніцы працэсу эмансіпацыі беларускай нацыі (сацыяльна, этнічна і гендарна маркіраваныя канцэпты, якія актывізуюць адпаведныя фрэймы). «Чужыя» – гэта сацыяльна і этнічна маркіраваныя *пан*, *паляк*, *немец*, *расійскі чыноўнік*. Умоўна «сваімі» можна назваць *габрэя* (сацыяльны, этнічны, рэлігійны фрэймы), *бабу* (сацыяльна індэксаванае) і нават *чорта*, бо яны належаць да адной моўнай супольнасці, маюць агульныя інтарэсы са «сваімі», але могуць пазіцыянавацца як варожыя альбо адрозныя ў магчымых светах тэкстаў. У адпаведнасці з працэсамі нацыянальнай, грамадзянскай, гендарнай і культурнай эмансіпацыі беларускага моўнага калектыву XX–XXI ст. «сваімі» робяцца тыя, хто ўваходзіць у фрэймы «беларускі/савецкі народ», «беларуская/савецкая дзяржава», «беларуская/савецкая/сусветная культура». Гэта суправаджаецца сэнсава-каштоўнаснай трансфармацыяй, пашырэннем фрэймавых роляў, а таксама трактоўкай фрэймаў «горад» і «вёска» і характэрных для іх дачыненняў як «сваіх». У мастацкім дыскурсе канца XX–XXI ст. *мужчына* можа пазіцыянавацца як «чужы» сугучна ідэям фемінізму.

Такім чынам, кагнітыўная апазіцыя «свой-чужы» рэалізуецца ў адпаведнасці з працэсамі эмансіпацыі беларускай нацыі, з сусветнымі сацыякультурнымі тэндэнцыямі і ў залежнасці ад катэгорыі суб’ектнасці.